

"ZELENI JURAJ" U SVETOJ ZEMLJI

VITOMIR BELAJ

Centar za etnološku kartografiju
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
YU, 41000 Zagreb
Đ. Salaja 3

UDK 39.29

Izvorni znanstveni rad

U ovom članku autor se bavi semitskim mitskim junakom el-Khadir (Zeleni). Utvrđuju se njegove sličnosti sa slavenskim "Zelenim" (Zeleni Juraj) na razini strukture te kulturno-historijskim postupkom traga za mogućim povijesnim vezama.

Ovaj se rad tematski nadovezuje na Katičićevu studiju *Hoditi-roditi* (objavljena u ovome svesku na str. -) u kojoj je on uvjerljivo rekonstruirao dijelove praslavenskoga mitskog teksta, mita koji je fragmentarno očuvan u predaji svih slavenskih naroda. Taj je mit usko povezan s junacima "temeljnoga" indoevropskog mita, mita o borbi gromovnika sa zmajem, čije su osnovne elemente u slavenskoj predaji otkrili Ivanov i Toporov (1974). Za lakše praćenje mogega teksta bit će korisno ovdje posve kratko ponoviti, koristeći se ključnim pojmovima, osnovne crte oba mita:

1. Bog groma (psl. Perunъ) sukobljava se kod hrasta sa zmijskim bogom, zmajem (psl. Velesъ /Volosъ) zato, jer se ovaj drugi uspeo iz svojega svijeta koji je dolje (u vodi) gore u Perunovu sferu i zarobio vode/blago; u dvoboju Perun svojim oružjem (kamen, kladivo, munja, grom, strijele) pobjeđuje protivnika gore/na gori, oslobađa vode /kiše/ blago i ponovno uspostavlja narušeni red.

2. (Zeleni) Juraj (psl. ime, kasnije spojeno s kršćanskim grč. Γεωργιος) dolazi iz daleka, iz zemlje vječnoga proljeća (zemlje gdje žive pokojnici, Velesova svijeta); njegov "trudni hod" odgovara hodu vremena kroz godišnja doba. On jaši na konju, bijelu ili vranu, gazi kroz vodu, valja se po rosi, donosi proljeće u zemlju. Na kraju puta dolazi pred vrata gromovnikova dvora da bi oženio njegovu kći Maru, u zagonetkama poistovjećenu s rosom. Ovaj će *hieros gamos* zajedno s konjskom žrtvom na kraju osigurati buđenje vegetacije.

Katičić je ukazao na moguće paralele ovome praslavenskom mitu u baltičkoj predaji (koja je u tom pogledu gotovo identična slavenskoj), u grčkoj, germanskoj, helitskoj, vedskoj. Time nam se i ovaj mit, kao što je to već utvrđeno za mit o borbi Peruna s Velesom, u svojim osnovama razotkriva neprijeporno kao baština iz indoevropske starine. Rekonstruirani proljetni obred s Jurjem (u Slovenaca i kajkavskih Hrvata "Zeleni Juraj") očit je primjer one vrste obreda kojima se potiče obnavljanje vegetacije početkom vegetacijskog ciklusa (u nas: u proljetno doba) pomoću, između ostaloga, asocijacije na hod Sunca kroz godinu.

No i islamski neindoevropski, prije svega arapski svijet poznaje neko mitsko biće zvano "Zeleni", al-Khader, biće koje štiju mimo službenoga islamskog učenja. Izvorište njegova kulta valja, izgleda, tražiti u okružju Svete zemlje, jer su s jedne strane ovdje smještene brojna svetišta posvećena tome liku, a s druge ga strane ovdje štiju ne samo muslimani nego i židovi i kršćani. Osim toga ta se svetišta dobrim dijelom nadovezuju na kršćanske sakralne objekte, ili na još i starije, a i predaja o *el-Khaderu* (kako ga ovdje zovu) tu je zapisana još u srednjem vijeku. K tome valja dodati da se el-Khader povezuje s nekoliko svetaca odnosno bogougodnika predislamskoga razdoblja.

U ovome ću se radu pozabaviti semitskim "Zelcnim" i pokušati utvrditi kolike su njegove sličnosti sa slavenskim "Zelenim", pa zatim, mogu li se kulturnohistorijskim postupkom otkriti moguće povijesne veze između tih dviju pojava. Taj posao olakšat će u velikoj mjeri knjižica o. Augustina Augustinovića *"El-Khader" e il profeta Elia* (1971) u kojoj je, između ostaloga, dao katalog el-Khaderovih svetišta i ponudio tumačenje njegova podrijetla.

Tko je el-Khader?

Za ishodište neka posluži definicija koju je još 1629. dao Filippo a SS. Trinitate: (...) *el Kader (...), et idem est ac latine viridis: hoc nomine insignitur, quia in florenti et viridi persistit aetate, non declinans ad flaccidam senectutem (...)*. (A/=Augustinović 1971/, str. 32).

El-Khader, što znači "Zelcni", provodi, dakle, svoj vijek u cvijeću i zelenju, ne približavajući se mlohavoj starosti; drugim riječima, on je vječno mlad.

Još 1494. zapisao je Mudjir ed-Din da je el-Khader uvijek živ jer je uz izvor života. Time je objašnjavao činjenicu da se nigdje ne štije njegov grob nego se postavlja kenotaf. U islamu je, naime, uobičajeno štovati bogougodnike na njihovim grobovima, a to u el-Khaderovu slučaju nije moguće.

Kad je Stanley 1871. u Libanonu naišao na kapelicu posvećenu "Zelcnome" i u njoj nije našao grob, mještani su mu tu neobičnost objasnili time što "el-Khader još nije mrtav, on putuje svijetom, a njegove su kapele izgrađene na mjestima na kojima se on pojavio/ukazao; u njima svake noći od četvrtka na petak i u petak u jutro gori tako jako svijetlo da nitko ne može ući u njih" (Stanley 1871:268).

Ta je posljednja pojedinost bila poznata još i Mudjir ed-Dinu koji je znao da se el-Khader javlja svakoga petka u pet najvažnijih islamskih džamija: u Meki, Medini, Qubi, Jeruzalemu i na Sinaju, pa ga neki tamo mogu vidjeti, i to najčešće u noći od četvrtka na petak (A 48).

Ova okolnost ukazuje na slijedeću njegovu značajku: on je stalno posvuda prisutan, i to zato jer je stalno na putu, stalno u pokretu; on je putnik. O tome govore i današnje uzrečice kojima se označuju neki nemiran čovjek:

On je poput el-Khadera, svugdje ga možeš susresti;

Vi ste kao el-Khader koji je prisutan na svakome mjestu (A 50).

Istu je misao oko 1900. izrekao i neki pastir iz okolice Jeruzalema objašnjavajući:

Svi su sveci umrli, samo je el-Khader živ, i kad kažem "on je živ", on je tu kraj mene. Pa i sada dok govorim s vama, on je tik uz mene (A 50).

El-Khader se na svome putu služi bijelim konjem, i po tome se razlikuje od svih drugih božjih uglednika poznatih na tome prostoru.

El-Khader je, kako to već i samo njegovo ime govori, zeleno biće, on daje život prirodi (vegetaciji), o čemu svjedoče npr. natpisi u špilji na Karmelu koji govore da se on zato zove Zeleni jer se zemlja na koju on sjedne pretvara u zeleno mjesto. Prema nekoj legendi, on je zelen zato jer je jednom u proljeće sjeo na neki komad zemlje i taj se smjesta zazelenio (A 55).

Ni malo neće čuditi da su njegova svetišta često uz vodu (izvor, cisterna) okružena bujnim zelenilom. Isto će tako biti lako razumljivo da el-Khader donosi plodonosnu kišu, a gromovi su topot njegova konja.

Izbor značajnijih el-Khadrovih svetišta iz Augustinovićeve kataloga razvrstat ću na drugi način.

a) *El-Khader samostalno*

U samome središtu Jeruzalema el-Khaderu je bilo posvećeno jedno kube sjeverozapadno od Omarovc džamije, posve zapušteno još u Mudjir ed-Dinovo doba (A 18); na džamiji al-Aksa su (danas izvan upotrebe) el-Khadrova vrata (A 22); s njime je povezan hamam esh-Shifa (A 22), a i poznata fontana Siloe. U njoj se, prema Mudjir ed-Dinu, el-Khader očistio (A 22). Jedan el-Khadrov maquam je i sjeveroistočno od Staroga grada (A 22).

U Nablusu je el-Khaderu posvećen hamam ed-Daragch. On se tamo kupa svakoga četvrtka u noći i petkom (Evlija Čelebija; A 29).

U Balti, selu u nabluškom okružju, opisao je Abul Hassan Aly el-Herwy (1173-1192) Khidrovu česmu (A 29).

U Nusf Gebilu, blizu Sebastije, je uz scosku česmu el-Khaderov maquam, s nišom za votivne svjetiljke; Augustinović pretpostavlja *forse il resto, trasformato, dell'antico culto del dio della fontana, a el-Khader è al suo posto* - el-Khader je, dakle, nadomjestio nekog boga zdenca (A 29).

U Jordanu je, u Agelunu, u kršćanskoj četvrti ruševina stare crkve posvećene el-Khaderu; štuju je i kršćani i muslimani. U blizini su 1885. pravoslavni podigli novu crkvu s natpisom na arapskom i grčkom koji glasi u prijevodu: *Na trošak plemenitoga grčkog konventa u Jeruzalemu izgrađena je ova bogomolja, crkva el-Khadrova (njemu budi naš pozdrav) godine 1885. kršćanske dobe* (A 43).

Kraj Agclunske tvrđavice Quallerabad su u hrastiku ruševine srednjovjekovne crkve; uz jedan zid je velika kamena klupa te niše za ostavljanje zavjetnih predmeta. Arheolozi su ovdje iskopali brojne srednjovjekovne i recentne ulomke raznih posuda, krpe tekstila s tragovima vezanja željeznom žicom ili s tragovima oštećenja od strelica (očito odjevni predmeti spašenih zarobljenika i ranjenika), oštećene i čitave metalne posude, glinene uljanice, pa i recentnu medaljicu s likom Gospe Karmelske (A 43).

U široj okolini Ageluna ima više el-Khadrovih svetišta smještenih uz izvore oko kojih je bujna vegetacija, nerijetko u šumicama česmne (hrasta ljutika), napr. u Ayn

(=vrelo) e l - K h a d e r u (muslimani, kršćani, u šumi s bujnom vegetacijom) (A 41), u S a m i (u skupini česmine) (A 41), kraj B e t R a s s a na brežuljku znakovito zvanom Tell el-Khader; tu je malo kvadratno svetište s kupolom, štuju ga i kršćani i muslimani (A 43).

Kraj B a n i y e (drevna Cezareja Filipova) u Siriji postoji vrlo slikovito el-Khaderovo svetište izdubljeno u visokoj stijeni. Tu je njegov kenotaf, a štuju ga i židovi, i muslimani i kršćani. (A 30). El-Khaderovih svetišta ima i u Libanonu, npr. u K h a d e r B e k u je *il curioso santuario nosairi* (A 40).

b) *El-Khader i Sveti Juraj*

Najveći broj poznatih el-Khaderovih svetišta zapravo su crkve ili ruševine posvećene kršćanskome svecu Jurju, kojega ovdje zovu *Mar Girjis* (= *Ilagios Georgios*).

Tako npr. u Siriji Druzi štuju neke ruševine na T e l l e l - K h a d e r u, zvanom znakovito još i *Gebel Girjis*; radi se o ruševinama kršćanske crkve koja je bila posvećena Sv. Jurju (A 41).

U B a - n e štuju (isto Druzi) el-Khadera na ruševini crkve smještene u dolini koju je Marin Sanudo (iza 1500) označio s *Valle di San Giorgio*, a i na jednoj njemačkoj karti Svete zemlje iz 1458. nacrtana je tu crkva *ad Sent Georgius* (A 32,33).

U L o d u (Lydda), južno od Haife, muslimani štuju el-Khadera na ruševinama bizantske crkve Sv. Jurja. Izvori iz 530. i 570. spominju u Lyddi (Diospolis) grob Svetoga Jurja (A 16).

U D e i r M a r G i r j i s u (Deir el-Belah, križarski kaštel Darum, južno od Gaze) je džamija s el-Khaderovim kenotafom (A 13).

No ne radi se o tome (bar ne u većini slučajeva) da je el-Khaderov mitski lik istisnuo ili preslojio kršćanskoga sveca, Jurja. Nerijetko su ta dvojica u potpunosti poistovječena, pa i kršćani Svetoga Jurja jednostavno zovu el-Khader. Tako je u samome J e r u z a l e m u, zapadno od Staroga grada, privatna grčka el-Khaderova kapela, zvana i Mar Girjisova kapela. Štuju ga osobito muslimani koji od njega očekuju pomoć umobolnima. U Starome su gradu Sv. Jurju (zvanom el-Khader) posvećene tri crkve. U jednoj od njih, u grčkoj, čuvaju se lanci kojima su nekoć vezivali umobolne. Na hramskom trgu kraj Omarove džamije je cisterna Sv. Jurja zvana *Bir el-Khader*. Uz vrata prema Jaffi je el-Khaderova kapela, slavna po izlječenju umobolnih. U vlasništvu je neke grčke obitelji, no štuju je prije svega muslimani. Drugo ime te kapele je Mar Girjis. Jurjev je kult na tome mjestu potvrđen još na početku osmoga stoljeća (A 23/4).

U Libanonu su svetišta, posvećena Sv. Jurju (=el-Khader) osobito česta oko B e j r u t a. Tamo su još u 14. stoljeću pokazivali hodočasnici mjesto gdje da je Sveti Juraj pobijedio zmaja! (A 39). Kod B u r g M a q s u r a je uz izvor "Subotnje rijeke" pravoslavni manastir Sv. Jurja kojega osobito štuju nosajrijci, šijitska sljedba koja (kao i Druzi) ima jak nemuslimanski supstrat. Jurja zovu *Hodr*, donose mu zavjetne darove za konje, krave, pa i za djecu (naročito žensku). Nosajrijci imaju i uzrečicu kojom potkrijepljuju neki iskaz: *wal-Hodr*, "tako mi Zelenoga"! (A 40).

U *Sahwedel-Khudru* je stara Mar Girjisova kapela kojoj hodočaste i muslimani i kršćani i žrtvuju janje na vratima (A 40). Na nedaleku Tell el-Khaderu (zvan još i Gebel Girjis) stoji svetište kojemu hodočaste Druzi.

c) *El-Khader i prorok Ilija*

Veliki broj slučajeva u kojima je kršćanski mučenik iz Kapadocije identificiran s pučkim likom Zelenoga (ovdje je naveden samo izbor) ipak nije Augustinovića naveo na pomisao da su ta dva lika genetski srodna. Zajedničko je Sv. Jurju i el-Khaderu, kaže Augustinović, zapravo samo predodžba da se obojica pojavljuju na konju. No kršćanski Sveti Juraj je u ikonografiji dobio konja, izgleda, tek u 12. stoljeću; prije se uvijek prikazivao kao pješak. To je pak vrijeme kad, kako smo vidjeli (vidi gore str.), već postoji "Khidrova" fontana u Balati.

U islamskim se legendama, međutim, priča o proroku Iliji kako jaši na konju po zraku (A 53). K tome je u drugoj polovici prošloga stoljeća u Palestini pribilježeno vjerovanje da Sv. Juraj posjeduje Ilijin duh (A 64). S time u vezi upozorio bih na to da Nosajrijci, a i Druzi, vjeruju u seobu duša. Augustinovića su ove činjenice navele na to da izvor "Zelenome" traži u predajama o proroku Iliji. I doista, ima svetišta koja jasno ukazuju na usku vezu između el-Khadera i Mar Elizasa, Sv. Ilije.

U *Jeruzalemu* je kraj Omarove džamije el-Khaderova i Ilijina kuća; kraj Dvostrukih vrata (kod al-Akse) je el-Khaderova, odnosno Ilijina spomensoba (A 18,22).

Istočno od *Taiybeh* je ruševna kršćanska crkva, el-Khaderovo svetište. Lokalna predaja znade da je tu crkvu dala sagraditi još Jelena Križarica i to na nagovor proroka Ilije; jugoistočno od crkve je *špilja Sv. Ilije* s malim oltarom. Prema predaji Ilija je ovdje spavao prije nego što je krenuo kolima na nebo (2 Kr. 2, 11). Još u naše vrijeme ova- mo su donosili uljanice iz terakote i razne zavjetne darove. Nad selom je tvrđava Sv. Ilije (A 24-28).

U Libanonu, u selu *Sarafand* (na mjestu drevne Sarepte u kojoj je Ilija proveo preko dvije godine; 1 Kr. 17, 9-24) je mjesto, na kojemu je stajala udovičina kuća, dugo ostalo u sjećanju. Još je Sv. Jeronim vidio na mjestu one kućice *Eliae turricula* (Epist. 108: PL 22, 882), a 1177. je Ioan Foka pisao o crkvi Sv. Ilije na tome mjestu: *ναος του προφητου 'Ηλίου επι τη οικια της ξενισασης αυτου χηρα* (PG 133, 932-3). Muslimani su ovdje izgradili malu džamiju. J. Goujon je 1668. opisao (...) *une petite Mosquée qui porte le nom de saint Helie* (...), koji je muslimanima el-Khader. Još 1905. je Thomson ovdje vidio grob Khûdr Abu Abbasov (Abu Abbas je samo el-Khaderov nadimak), no očito se zabunio jer se na tu džamiju odnosi već navedena Stanleyeva primjedba da se tu doduše radi o grobnoj kapeli posvećenoj el-Khaderu, ali da suprotno od uobičajenih muslimanskih navada tu ne stoji njegov grob, jer el-Khader nije mrtav (A 35-37).

Jedno od najpoznatijih mjesta povezanih s prorokom Ilijom je brdo Karmel. Tamo su dvije špilje, jedna je Ilijina špilja nad kojom je sagrađen karmelićanski samostan (u njoj je, prema predaji, živio Ilija). Druga je tzv. prorokova škola ili Ilijina sinagoga nedaleko od samostana. Obje špilje štuju i židovi, i muslimani i kršćani. Ovdje je 1629. Filippo a SS. Trinitate zapisao onu rečenicu koju sam na uvodu upotrijebio kao definiciju (A 29-32).

Sad se, dakako, nameće pitanje o odnosu između Mar Eliasa, Sv. Ilije, i Mar Girjisa, Svetoga Jurja. Kronološki je stvar posve jasna: prorok Ilija je živio u prvoj polovici 9. st. prije Krista, a Juraj je, prema hagiografiji, umro mučeničkom smrću u doba cara Dioklecijana (284-305). Ilija prethodi Jurju gotovo dvanaest stoljeća. Pomisao, da je Jurjev kult mogao istisnuti Ilijin, potvrđuju odnosi pribilježeni u nekoliko el-Khaderovih svetišta.

Tako je jugozapadno od Betlehema selo el-Khader s pravoslavnim manastirom Svetoga Jurja iz oko 1400. Ovdje Sv. Jurja/el-Khadera osobito štiju muslimani jer da pomaže slaboumnima. U njemu su se, prema predaji, čuvali lanci Sv. Jurja (danas su oni u samostanu Sv. Ilije u Jeruzalemu). No 1620. je bila zapisana predaja da su još u 15. stoljeću Grci pokazivali neku stijenu blizu samostana gdje se Ilija sklonio pred Izebelinom osvetom na bijegu iz Beer Šebe na brdo Horeb/Sinaj. Tu ga je nahranio i napojio Anđeo Gospodnji (1 Kr. 19, 1-8) (A 13-16).

U E l - S a l t u (Jordan) je grčka pravoslavna el-Khaderova (Mar Girjisova) crkva. No Arapi tamo štiju mjesto gdje je boravio Ilija. Blizu crkve stoji dolmen na kojemu kolju žrtvenu jagnjad (A 41).

Očigledno je u ne malom broju slučajeva (naveo sam samo nekoliko) Mar Girjis istisnuo Mar Eliasa na mjestu gdje se štije el-Khader. Obratnih slučajeva nema i već bi to bilo dovoljno za pomisao da el-Khaderu valja tražiti izvor negdje u Ilijinu području. No Augustinović je ukazao na još nekoliko paralela između predaja (pučkih i biblijskih) o proroku Iliji i vjerovanja o el-Khaderu. To su, uz već spomenutu ulogu konja (kojega jašu obojica), slijedeće:

- el-Khader nije umro, kao ni Sv. Ilija (ovaj je živ otišao u kolima na nebo). Židovska predaja čak govori da Ilija živi na nekom brdu kamo su ga odnijela plamena kola (očito na temelju mjesta iz 2 Kr. 2, 16: (...) *možda ga je Duh Jahvin uzdigao i bacio na koju goru ili u kakvu dolinu*).

- el-Khaderova su svetišta na mjestima na kojima se on pojavljivao. Pojavljuje se misteriozno, jednako kao kad je Obadija predbacio Iliji da ga nikako nije mogao naći, a *kad ja odem od tebe, Duh Jahvin odnijet će te ne znam kamo* (2 Kr. 18, 12). Židovska je predaja puna priča o neočekivanom Ilijinu pojavljivanju. Pojavljuje se kojegdje i kojekako, često na konju, baš kao i "Zeleni".

- el-Khader je povezan s vodom i zelenjem (vode daju život biljkama), on donosi proljetnu kišu, a grmljavina je topot njegova konja. U Starome je zavjetu ista uloga namijenjena Iliji: (...) *riječ Jahvina bi upravljena treće godine Iliji: Idi, pokaži se Ahabu, jer želim pustiti kišu na lice zemlje!* (nakon dugotrajne suše; 1 Kr. 18,1). U životopisu Petra Iberskoga (oko 500) piše, da ga je narod, nakon što je ovaj od Boga izmolio kišu, prozvao drugim Ilijom (to se dogodilo pod brdom Nebo, odakle je Ilija bio uzvezen u nebesa).

- Augustinović upućuje na to da je zelena boja mora, što je el-Khadera učinila zaštitnikom pomoraca. Jedan el-Khaderov nadimak znači: "Onaj koji gazi more". Augustinović upućuje na Ugaritsku boginju Asherah koja je "Ona koja hoda po moru" (*She who Walks on/in the Sea*) (Albright 1942:77-8), kao i na vjerovanje da Ilija može spasiti lađu na moru.

- el-Khader je zaštitnik mornara, pomaže umobolnima, štiti ljude i životinje od smrti. Ilija čini to isto. Augustinović tim vjcrovanjem objašnjava zašto, kad je Isus na križu uzviknuo "Eli, Eli, lema sabahtani" (To će reći: "Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?") (Mt 27,46), neki od nazočnih, čuvši to, govorahu: "Ovaj zove Iliju". /.../ A ostali rekoše: "Pustite da vidimo hoće li doći Ilija da ga spasi." (Mt 27, 48.49).

Te su paralele omogućile Augustinoviću da na kraju oprezno zaključí:

La nostra discussione invece ci ha mostrato che l-identificazione di Elia con el-Khader può essere antichissima (A 64).

* * *

Do sada smo uglavnom slijedili Augustinovića. Dio njegovih argumenata doista ukazuje na sličnosti između pučkoga poimanja el-Khadera i proroka Ilije, ali oslonac na biblijske tekstove je premršav da bi oni dozvoljavali neke čvršće zaključke. Paralela sa zelenom bojom mora je, međutim, neuspjela: ako je veza "Zelenoga" s morem uspostavljena radi boje, onda je ona sekundarna, pa usporedba s ugaritskm boginjom ne bi bila na mjestu. Paralele koje je naveo Augustinović prslabe su da bi se mogle interpretirati tako da se predodžba o el-Khaderu razvila na osnovi predaje o proroku Iliji. Augustinovićev je oprez stoga posve na mjestu.

Usporedimo li, međutim, predaju o el-Khaderu s rekonstruiranim fragmentima teksta prslavenskog mita, otvaraju se nove mogućnosti interpretacije. U tekstu sam dao čvršće tiskati ključne riječi u prslavenskim mitovima čiji se pojmovni sadržaji pojavljuju i u predaji o el-Khaderu. Ovdje se one mogu ponoviti:

Juraj — Mar Girjis
Zelcni — el-Khader

mit govori o Jurjevu hodu (hod vremena kroz godinu)	— on je stalno na putu
jaši na konju koji je često bijel (kao i Svantevitov konj)	— jaši na bijelcu
dolazi od iza mora	— gazi po moru
gazi kroz vodu, otključava rosu	— svetišta su mu uz vodu
dolazi na vrata koja su bitna postaja njegova puta	— posvećena su mu vrata na al-Aksi

K ovim "jurjevskim" ključnim pojmovima treba dodati i one koji su u praslavenskom (i indoevropskom) mitu vezani uz gromovnika (a Juraj je, kako je to Katičić iznenađujuće, ali uvjerljivo pokazao, njegov sin):

- el-Khader donosi kišu;
- gromovi su galop njegova konja;
- svetišta su nerijetko na uzvisinama;
- ili su smještene u hrasticima;
- štiti ranjene od strelica.

Sad se pažnja nužno mora vratiti na poistovjećivanje el-Khadera i Mar Girjisa, Svetoga Jurja. Dakako da mučenik iz Kapadocije, ako je uopće povijesna osoba, ovdje neće igrati nikakvu bitnu ulogu, nego valja pomišljati na njegovu hipostazu (pri čemu neće biti naodmet obratiti pažnju na etimologiju imena (*Georgios!*), zagubljenu negdje u bliskoistočnome mitologijskom svijetu. Posve je, naime, sigurno da ni prorok Ilija, premda je bio uzvezen na nebo, nije "pao s neba". Ne samo pučka, nego i biblijska predaja oblikovane su prema već postojećim, ustaljenim obrascima.

Pitanje, dakle, ne glasi da li je praslavenski mit povezan ili s predodžbama o Mar Girjisu ili o Mar Eliasu kao "Zelenome", el-Khaderu, nego da li ove sada uočene paralele mogu nešto reći o mogućoj kulturnopovijesnoj vezi između praslavenskoga (indoevropskoga ?) junaka koji svakoga proljeća donosi život u prirodu (Zelenoga Jurja) i analognoga junaka u drevnim bliskoistočnim religijama.

Nameće se, dakako, pitanje kako interpretirati te paralele. Odgovor neće biti lagan jer su spomenuti ključni pojmovi u slavenskoj predaji utkani u čvrsto strukturiranu, koherentnu cjelinu (frazološka strukturiranost terminologije je uopće i omogućila Katičiću rekonstruirati fragmente mita), cjelinu u kojoj svaki dio ima svoje utvrđeno mjesto i, sada već jasno raspoznatljive, stalne odnose u drugim elementima iste cjeline, dok se ti isti elementi u bliskoistočnoj predaji ne mogu, barem za sada, nikako međusobno povezati. Radi se o formalnim paralelama koje nisu organizirane na strukturnoj razini.

Ako je postojala neka veza između tih dviju predaja, ona će se teško moći zamisliti kao utjecaj jedne na drugu, pogotovo zato što bi valjalo očekivati da je predaja iz Svete zemlje prije mogla djelovati na slavensku nego obratno, a upravo u slavenskoj razabiremo njen smisao (tekst) dok ga u semitskoj nema. Valjat će, dakle, posegnuti dublje u prošlost i tragati za mogućim zajedničkim korijenima, a da nikad nećemo biti posve sigurni da li je tih korijena doista i bilo.

Jedna od očitih značajki i el-Khaderovih, i Ilijinih i Jurjevih izvorno ne pripada ni jednome od te trojice. Na to je uostalom upozorio i Augustinović (str. 21, sl. 11 i 12). Radi se o ikonografskom prikazu nekoga božjeg ugodnika na više medalja i narukvica. Prikazan je konjanik koji kopljem ubija neko biće ispod sebe. To su neosporno predmeti apotropajskoga značaja o čemu jasno govore natpisi na narukvicama. Većinom se radi o početnim stihovima psalma 91(90) koji prema LXX glase: Ο χατοιχων εν βοθηια του υψιστοθ εν σχεπη του θεου του ουρανου αυλισθησεται ρει τω χυριω αντιλημπιω μου ει και χαταφυγη μου ο θεος μου ελπιω επ' αυτον οτι αυτος ρυσεται με εκ παριδος...

(Ti što prebivaš pod zaštitom Svevišnjega, što počivaš u sjeni Svemogućega (...)) čemu je na jednoj još dodan zaziv Krvi Kristovoj: Το εμα του χριστου παυσε απο v... ιαζ (Piccirillo 1979:246/8)

Konjanik na reljefu ubija neko biće pod konjem, katkada se razabire lik žene ili životinje. Natpis na jednoj gemmi iz Benaki muzeja u Ateni razotkrit će nam konjanikov identitet: radi se o židovskom kralju Salomonu. Sama scena je iz apokrifnoga *Testamentum Salomonis*, prema kojemu je Salomon dobio zadatak od Boga da "zapečati demone". Anonimni hodočasnik iz Bordeauxa je 333. vidio u Jeruzalemu *crepta, ubi Salomon daemones torquebat*. Oko 410. opisan je Salomonov pečatnjak kojim je, prema autoru *Breviarius de Hierosolyma* (oko 530) Salomon *sigilavit daemones* (Bagatti 1971:341). Žena odnosno životinja koju Salomon ubija kopljem očito simbolizira demonsko zlo, nečistu silu od koje čuva amulet.

Nema potrebe dalje ulaziti u ovaj zanimljiv, ali zamršeni ikonografski problem. Treba reći da je na mjestu *ubi Salomon daemones torquebat* 1494. Mudjir ed-Din vidio al-Khûdrovo svetište; danas je na tome mjestu, na sjeveroistočnom platou Omarove džamije, el-Khaderovo Kube, opisano 1896. kao *Dom hes hl. Georgs, des Drachentöters* (Schick 1896). Time su Salomonove veze sa "Zelenim" i sa Svetim Jurjem potvrđene. No rješenje problema nije se nimalo primaklo.

Augustinovićeve građa, međutim, nudi još nekoliko izlaza iz začaranog kruga. Naime, na nekoliko je mjesta očigledno da el-Khaderovo svetište ima kontinuitet još od "poganskih", tj. od nekršćanskih i nežidovskih svetišta/hramova. To je napr. slučaj u Libanonu u mjestu *E d d e*, gdje je crkva Sv. Jurja podignuta na rimskome hramu, ili u *A m c h i t u*, gdje je situacija ista, samo što kao oltar služi drevni poganski sarkofag. Ranije je bila spomenuta i ugaritska boginja Asherah čiji nadimak odgovara el-Khaderovu. No najviše obćaje nekoliko slučajeva u kojima el-Khaderovo svetište nastavlja tradiciju pogrčenoga feničkog boga Adonisa. El-Khaderovo svetište u *M a r G i r j i s A s r a q* je stara križarska crkva nastala iz Adonisoava hrama, a špilja "Prorokova škola" na Karmelu također je bila Adonisoavo svetište (A 39, 31-2).

Adonis, kome zapravo ne znamo pravoga imena (ime *Adonis* dali su mu Grci čuvši kako ga Feničani zovu "Adonaj", "Gospodine", i to krivo shvatili kao njegovo ime) bio je bog plodnosti, napose žitarica, koji je svake godine umro (zapravo bio na žitnom polju ubijen, požet), da bi se onda ponovno pojavio (prokljao; u obredima se to zbivalo sa sjemenjem posijanim u tzv. "Adonisoave vrtiće", *Adonidos Kepoi*, prasrodne našem zelenom "božićnom žitu"). On, dakle, premda ubijen, nikada nije do kraja mrtav.

Adonis će ipak najvjerojatnije biti samo mlađa, helenistička varijanta staroga feničkog boga Baala o kome govore tekstovi iz Ugarita. No Baal će nas iznenaditi: on je bog groma, jaši na bijelcu, njegova kći Talay je rosa!

Baal je istovremeno i bog vegetacije. On u borbi s bratom Motom biva poražen i silazi u podzemlje, u svijet mrtvih, što će na zemlji izazvati neplodnost. Sestra i družica Anat (incest!) će ga osloboditi i time vratiti plodnost na zemlju (uspostaviti će se prvotni red). I u Baalovim su se obredima, izgleda, koristili "vrtići" (Belaj 1979:192). Komplexnost Baalove pojave (bog groma i bog vegetacije istovremeno) pokušao je Stangl

protumačiti interferencijom dviju izvorno raznorodnih komponenti (Stangl 1955). Gromovničku je komponentu Koppers protumačio kao unos sa sjevera, iz "tauričkog kruga" (Koppers 1936), a u njoj možemo prepoznati, ili barem naslućivati, indoevropske elemente. Zato smijemo pretpostaviti da je bar dio ovdje razmatranih elemenata na ovome području zapravo import sa sjevera, da su ih ovamo donijeli ratnički, konjogojski osvajači. Ova će pretpostavka moći objasniti činjenicu da elementi, koji u indoevropskim predajama čine čvrsto strukturiranu cjelinu, na bliskom istoku nastupaju samostalno u krugu sličnih predodžbi.

U prilog tome govore fragmenti iz hetitske mitologije, napose mit o hetitskom bogu vegetacije *Telepinušu* koji odlazi daleko u tuđinu (u vrijeme mirovanja vegetacije) te ga valja posebnim obredima privoljeti da se vrati u zemlju. Hetitska se mitologija, doduše, rado interpretira pomoću staroanatolskih i mezopotamskih paralela, pa tako i mit o Telepinušu. No Telepinuš je Gromovnikov sin (kao što je Juraj Perunov), a u jednom drugom mitu Gromovnikov će sin biti žrtvovan u borbi sa Zmijom: ubit će ga vlastiti otac (slutimo da se to dogodilo i s Jurjem). To, kao i upotrebljena frazeologija, predstavlja ovaj mit kao izvorno indoevropski i vćoma blizak slavenskome. Rodbinski odnosi i izbor suparnika u svetoj borbi na starome bliskoistoćnom tlu su drugi.

Baalova vegetacijska komponenta je, međutim, dobrim dijelom ipak stara. U tome je Baal u velikome stupnju srodan mezopotamskome Tammuzu. Kult boga te vrste ostavio je traga i u Starome zavjetu, npr. u knjizi proroka Ezekielia (591-570), koji se u svojoj viziji zgražao:

I gle, ondje sjedahu žene i oplakivahu Tammuza. I reče mi [anđeo]: Vidiš li, Sine čovjeĉji? a vidjet ćeš i gorih gnjusoba od ovih. (Ez 8, 13-15)

Za kultne ("Adonisove") vrtiće znali su i židovi u doba proroka Izaije ("Protoizaija", prije 700):

U onaj će dan gradovi tvoji biti napušteni, kao što bhjehu napušteni hivijski i amorejjski, kad ih ostaviše pred Izraelcima, i opustjet će, jer si zaboravio Boga svog spasenja i nisi se spomenuo Stijene svoje snage. Stog i sadiš ljupke biljke i strane presađuješ mladice; u dan kad ih posadiš, one izrastu, a u jutro procvatu tvoje sadnice, al propada žetva u dan nevolje, u dan boli neizliječive. (Iz 17, 9-11)

U sklopu takvih obreda javljala se i sveta svadba, *hieros gamos*, u Starome zavjetu u inačici hramskoga bludništva (Pnz 23, 18-19).

Tammuz je veoma stari mezopotamski bog, babilonski bog vegetacije koji odlazi u podzemlje da bi uskrsnuo (ćime predstavlja vegetacijski ciklus). Bio je dobro poznat i Sumeranima kao Dummuzi, s istom ulogom. Jedan sumerski tekst o njemu govori: *Dummuzi je plakao i lice se njegovo zazelenjelo* (Kramcr 1950). Dummuzi je, dakle, također bio zelen!

No nije Dummuzi jedini zeleni bog na prednjem istoku. Zelen je i egipatski bog vegetacije Oziris. Tako ga opisuje egipatska Knjiga mrtvih, a i neki tekstovi naćeni u piramidama (Spelcers 1923:104). Oziris je zanimljiv već i radi toga što on prema nekim tumaćenjima potjeće iz Byblosa u Fenikiji. Ozirisa pobjeđuje brat Set, pa stoga mora u svijet mrtvih. Obnovu vegetacije omogućava incestuozna veza sa sestrom Izidom,

jednako kao što su božanski faraoni osiguravali svome narodu blagostanje ženeći se svojim sestrama! Dodajmo k tome da je Oziris Sunčev sin.

Zelena je boja, međutim, boja Mjeseca (Stucken 1902), a Oziris ima, između ostaloga, značajke mjesecčeva božanstva (Weyersberg 1943). Nota bene: zahvaljujući Katičićevim istraživanjima, koje je on predstavio u nizu predavanja 1989. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, danas znamo da je Juraj u zajedničkoj baltoslavenskoj predaji identificiran s Mjesecom, a majka mu je Sunce! S nestrpljenjem očekujemo objavljivanje rezultata ovih istraživanja.

Iako su, kako sam pokazao, neki izvorno indoevropski elementi mogli dopuniti predodžbu o Zelenome, o el-Khaderu, iako je on mogao poprimiti i neke crte proroka Ilije, kralja Salomona ili Svetoga Jurja, on po svoj vjerojatnosti vuče svoju lozu iz davnih, možda i predsemitskih vremena. Dummuzi (koji je pozelenio!) isprva nije bio vegetacijsko božanstvo, nego pastirsko. Najstariji poznati junaci mita o odlasku božanstva vegetacije u podzemlje su, zapravo, boginje. U Sumeru je to bila Inanna, a Dummuzi joj se tek kasnije pridružio kao pratilac i na kraju je istisnuo iz mita i zauzeo njezino mjesto. Ženska se božanstva u toj ulozi mogu naći u najstarijim slojevima, od Malte i Egeje do u Indiju (Belaj 1979:273).

Iz sumerskih se tekstova može razabrati da je i Inanna sklapala svetu svadbu te da su se tom prilikom pravili "Adonisovi vrtići" (sad ovo ime više nećemo moći upotrebljavati). U jednome novogodišnjem himnu iz 3. tisućljeća prije Krista opisuje se priprema na takvu svetu svadbu i pjeva o boginji:

Da bi ona mogla život zemalja odrediti, u glavni dan kocke pokazuje, u dan ležanja pločicama rukuje, a na dan gatanja, za novogodišnju svečanost, mojoj su gospodarici postavili počivaljku. Biljke, vrtne biljke u kamenim posudama zasiljane, unijeli su. (Riemenschneider 1953:192)

Mnogo je elemenata u igri, previše da bi se to moglo tumačiti pukom slučajnošću. Ako će se jednom moći dokazati kulturnopovijesna veza između praslavenskoga mita o (zelenom) Jurju i pučke predaje o "Zelenome", o el-Khaderu u Svetoj zemlji, slutim da će se to moći postići tek negdje veoma duboko u prošlosti, u pre-sumerskom i predindoevropskom kulturnom horizontu, negdje na samim počecima biljgojstva.

LITERATURA

- Albright, W.F. (1942): *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore.
- Augustinović, o. A. (1971): "El-Khader" e il profeta Elia. (= *Studium biblicum franciscanum*. Collectio minor n. 12.), Jerusalem.
- Bagatti, B. (1971): Altre medaglie di Salomone cavaliere e loro origine. U: *Riv. Arch. Crist.* XLVII, 331-342.
- Belaj, V. (1979): *Kultni vrtići i njihov etnološki okvir*. Neobjavljena disertacija na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

- Biblija, Stari zavjet naveden prema izdanju Stvarnosti, Zagreb 1968, a Novi prema izdanju Kršćanske sadašnjosti, Zagreb 1981.
- Иванов, В.В. - Топоров, В. Н. (1974): Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. Москва.
- Kramer, S.N. (1950): *Inanna-s Descent to the Nether World*. U: JCS IV.
- Koppers, W. (1936): Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen. U: *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik* IV.
- Piccirillo, M. (1979): Un braccialeto cristiano della regione di Betlem. U: LA XXIX, 224-252.
- Riemenschneider, M. (1953): *Augengott und Heilige Hochzeit*. Leipzig.
- Schick, C. (1896): *Die Stiftshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetztzeit*. Berlin.
- Speleers, L. (1923): *Les textes des pyramides*. Bruxelles.
- Stanley (1871): *Sinai and Palestine*. London.
- Stucken (1902): Grün ist die Farbe des Mondes. U: *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*, Str. 159 ff.
- Weyersberg, M. (1943): Osiris und seine Beziehungen zum Monde. U: *Paideuma* 2/ 1941-43, 231-238.

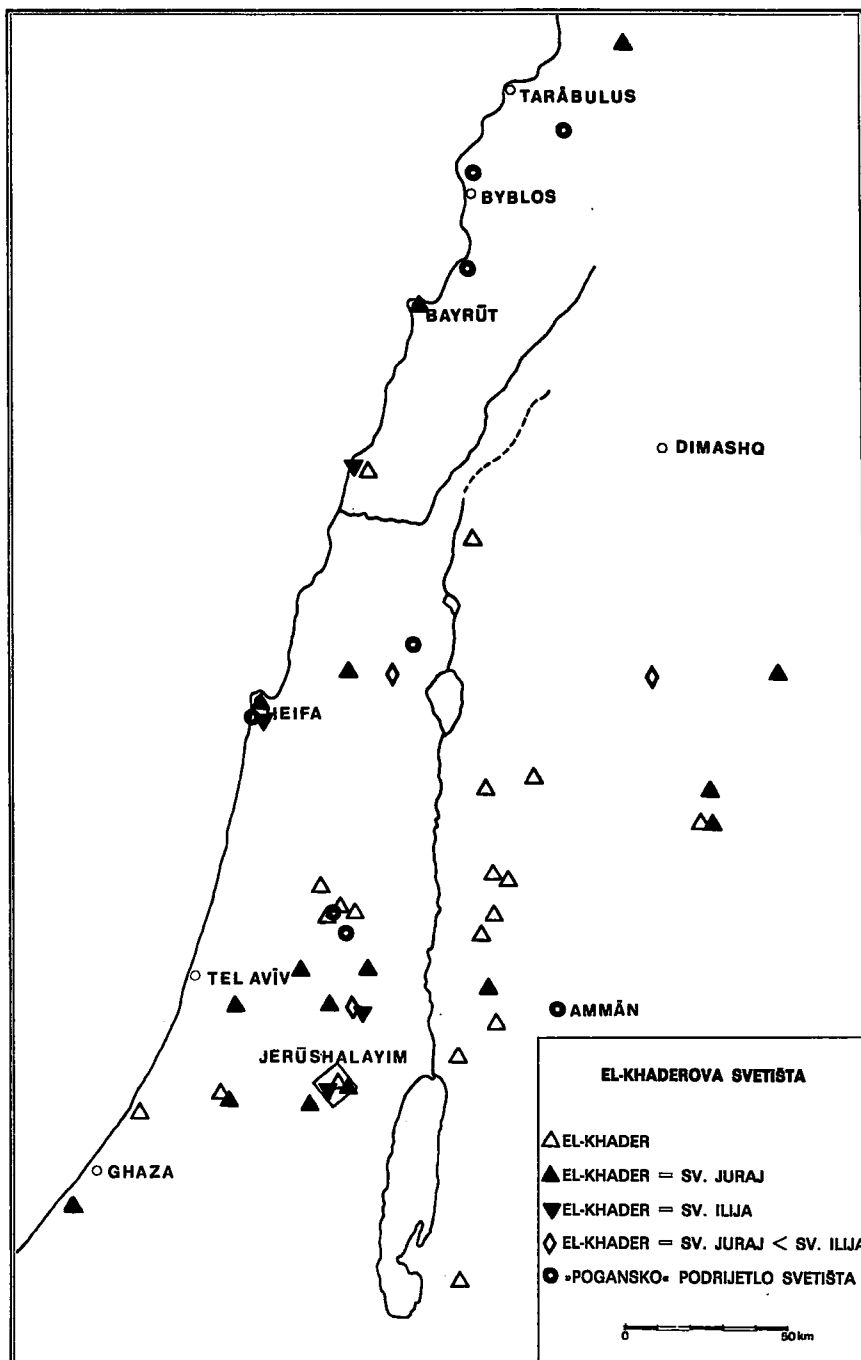
"ZELENI JURAJ" IN THE HOLY LAND

Summary

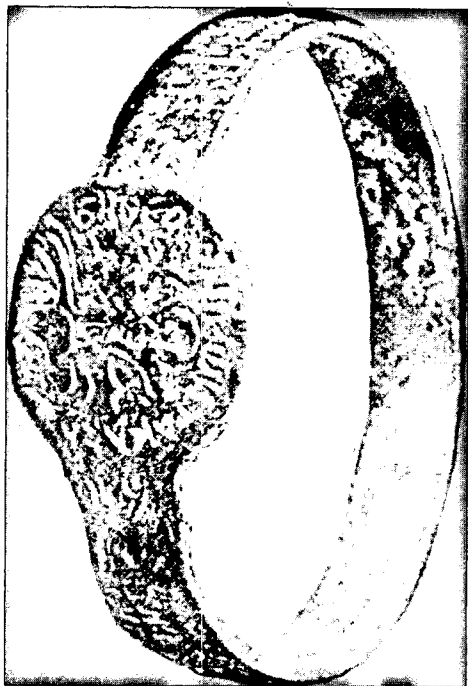
The theme of this paper is an extension of Katičić-s study "*Hoditi-roditi*" (Walk-Give Birth) and its aim is to show a number of similarities between a reconstructed old Slavic deity of vegetation and a recent popular belief in the Near East in el-Khader, "*the Green*". El-Khader is a deity of vegetation; he is called "*the Green*", he is always on the move, he rides on a white horse, walks over the sea, his sanctuaries are either in oak forests by water or on hills, he brings rain and protects the wounded from arrows. El-Khader-s significant features can be recognized not only in the cults of the Phoenician deities of vegetation, Adonis and Baal, but also in the ancient Egyptian (Osiris), Babylonian (Tammuz) and Sumerian (Dummuzi, Inanna) cults.

Regardless of a possible, and likely, influence of the religion of horse-breeding invaders from the north, who are very similar to Indoeuropeans (the figure of the thunderer on a horse), the explanation for the above-mentioned parallels should be searched for in the most ancient periods of plant cultivation, on the very threshold of agriculture.

prevela: Snježana Veselica

Narukvica, VI/VII. st. nabavljena kod starčinara u Jeruzalemu. Prema: Piccirilli 1979
(crtež desno: o. Tomislav Vuk)

Gemma u Benaki muzeju, Atena. Prema: Piccirilli 1979.

